

**Спільне дослідження впливу
збройного конфлікту на
академічний сектор в Україні**

Сприяння академічній свободі в Україні

Номер проєкту: 2023-1-AT01-KA220-HED-000164930

Цей документ може бути скопійований, відтворений або змінений відповідно до наведених вище правил. Крім того, необхідно чітко зазначити авторів документа та всі відповідні частини повідомлення про авторські права.

Дата: 20.03.2026

Co-funded by
the European Union

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать виключно автору(ам) і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу або Європейської Комісії. Ні Європейський Союз, ні Європейська Комісія не можуть нести відповідальність за них

Вихідні дані

Спільне дослідження впливу збройного конфлікту на академічний сектор в Україні

Звіт опубліковано в рамках WP 4 проєкту Erasmus+ «Сприяння академічній свободі в Україні» (2023-1-AT01-KA220-HED-000164930)

Фінансування: Європейський Союз, Erasmus+

Автори: Австрія) Бернадетт Хольцер (WUS Австрія), Луїза Сперл (WUS

Графіка: КМОП

1. Короткий виклад.....	6
2. Вступ.....	7
2.1 Передумови та контекст.....	7
2.2 Мета дослідження.....	7
3. Методологія.....	10
3.1 Дизайн і підхід до дослідження.....	10
3.2 Методи збору даних.....	10
4. Концепція академічної свободи та фундаментальні цінності вищої освіти.....	11
4.1 Поняття та принципи академічної свободи.....	11
4.2. Значення академічної свободи у сфері вищої освіти.....	14
4.3 Виклики академічній свободі в контексті сучасних загроз.....	17
5. Загрози академічній свободі в Україні в умовах російської агресії.....	23
5.1 Руйнування академічної інфраструктури.....	24
5.2 Переміщення академічної спільноти.....	25
5.3 Мобілізація та порушення навчального процесу.....	26
5.4 Обмеження транскордонних академічних обмінів.....	27
5.5 Психологічний вплив на академічну спільноту.....	28
5.6 Вплив на вступ і утримання здобувачів у закладах вищої освіти.....	28
5.7 Фінансові наслідки для закладів вищої освіти.....	29
6. Уроки країн, що зазнали збройних конфліктів: вплив на вищу освіту.....	30
6.1 Обґрунтування міжнаціональних порівнянь.....	30
6.2 Кейс-стаді з післявоєнного відновлення вищої освіти.....	31
6.3 Ключові висновки та порівняльний аналіз.....	34

7. Висновки.....	38
7.1 Узагальнення результатів дослідження.....	38
7.2 Наслідки для політики та практики.....	39
7.3 Перспективи подальших досліджень.....	40
8. Список використаних джерел.....	41

1. Короткий виклад

Це дослідження було проведене Бернадеттою Хольцер (Bernadette Holzer) та Луїзою Сперл (Louise Sperl) (WUS Austria) у межах проєкту Erasmus+ «Promoting Academic Freedom in Ukraine» (FreeAc). Дослідження отримало відгуки та було рецензоване партнерськими установами консорціуму FreeAc і надає комплексну оцінку того, як повномасштабне вторгнення Росії вплинуло на університети, студентів та академічний персонал в Україні, зосереджуючись на викликах, пов'язаних із переміщенням, безперервністю освіти та інституційною автономією.

Дослідження ґрунтується на змішаному методологічному підході, що поєднує збір первинних даних із вторинним аналізом. Воно базується на результатах двох внутрішніх звітів проєкту — Базового дослідження FreeAc щодо переміщення та академічної свободи в Україні та Аналізу прогалін у викладанні (Teaching Gap Analysis). Таким чином, у межах цього дослідження інтегровано: дані опитувань науково-педагогічних працівників і студентів трьох українських університетів-партнерів; зворотний зв'язок на інституційному рівні, зібраний шляхом структурованих інтерв'ю, подальших консультацій та аналізу внутрішніх документів; кабінетний огляд релевантної наукової літератури, включно з порівняльними напрацюваннями щодо процесів післяконфліктного відновлення у Боснії і Герцеговині та Косові, з метою їх застосування до українського контексту.

Ключові результати дослідження можна узагальнити таким чином:

- Війна завдала значних руйнувань інфраструктурі університету та серйозно порушила академічний графік. Викладачі та студенти були переміщені, викладання перенесено або переведено в онлайн, а академічні рутини неодноразово переривалися.
- Велика частина наукового персоналу та студентів наразі перебуває за кордоном або переміщена всередині країни. Обмеження на транскордонну мобільність — особливо для чоловіків — обмежують доступ до міжнародних програм і ускладнюють планування реінтеграції.
- Війна створила більш обмежене і невизначене середовище для здійснення академічної свободи. Обмеження мобільності, логістичні труднощі та ширший контекст безпеки ускладнили університетам підтримку міжнародної взаємодії, проведення певних видів досліджень і вільне планування майбутнього. Хоча основні академічні цінності залишаються сильними, умови для їх практики стають дедалі крихкішими.

- Студенти та персонал стикаються з значним психологічним стресом і зростаючим фінансовим тиском. Кількість студентів зменшується, фінансування інституцій обмежене, і багато університетів покладаються на короткострокову або зовнішню підтримку.
- Незважаючи на ці виклики, українські вищі навчальні заклади продемонстрували сильну адаптивність. Багато з них підтримували міжнародні партнерства, впроваджували гібридні моделі навчання та надавали цільову підтримку персоналу та студентам під тиском.
- Дослідження також використовує досвід Боснії і Герцеговини та Косова для визначення уроків для післявоєнного відновлення. Серед них — ризики фрагментованого управління освітою, необхідність раннього планування реінтеграції та важливість узгодження міжнародної допомоги з національними пріоритетами реформ.

Висновки підкреслюють нагальну потребу в скоординованій політичній відповіді для відновлення системи вищої освіти України. Це включає програми реінтеграції для переміщених науковців і студентів, підтримку психічного здоров'я, сталий розвиток цифрової та фізичної інфраструктури та захист академічної свободи. Стійкість, яку демонструють українські інституції, створює міцну основу для відновлення — але довгостроковий успіх залежить від стійкого національного лідерства та міжнародної співпраці.

2. Вступ

2.1. Передумови та контекст

Цей дослідницький звіт про вплив збройного конфлікту на академічний сектор в Україні є результатом проекту Erasmus+ «Сприяння академічній свободі в Україні» (FreeAc)¹ (2023-1-AT01-KA220-HED-000164930)¹ і підтримує загальну мету — подолання прямого впливу війни на академічне життя та академічну свободу. Проект FreeAc присвячений підтримці українських вищих навчальних закладів та їхніх переміщених академічних спільнот в умовах триваючої російської агресії. Проект має на меті допомогти українським університетам-партнерам – Міжнародний гуманітарний Університет, Одеса (МГУ), Сумський державний університет (СДУ) та Київський Національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ) – глибше інтегруватися в європейську сферу ви-

¹The FreeAc project consortium consists of the University of Graz (Austria, Coordinator), the International Humanitarian University (Ukraine), Sumy State University (Ukraine), Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine), Adam Mickiewicz University Poznań (Poland), CESIE (Italy), KMOP - Education and Innovation Hub (Greece) and WUS – (Austria). For additional information about the project and its partners, please visit the **project website** or follow us on **Facebook** and **LinkedIn**.

щої освіти та сприяти й підтримувати свободу академічного середовища в умовах нинішньої складної ситуації. FreeAc прагне максимально пом'якшити труднощі, з якими стикаються академічні установи України, сприяючи збереженню цілісності вищих навчальних закладів України, одночасно підтримуючи переміщених студентів і науковий персонал.

Сприяючи співпраці, FreeAc збагачує європейське академічне середовище, зміцнює солідарність та транскордонну співпрацю. Завдяки цим зусиллям проєкт стимулює сталий розвиток академічної свободи, а також забезпечує безперервність і заохочує диверсифікацію української вищої освіти.

Неспровоковане та незаконне повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, яке загострило агресію, що тривала з лютого 2014 року, мало глибокі та далекосяжні наслідки для освітньої системи України. Протягом понад чотирьох років триваюча війна справила руйнівний вплив на всі сфери життя в Україні, і освіта є однією з найбільш вразливих сфер. З початку вторгнення багато навчальних закладів зазнали серйозних пошкоджень від обстрілів і мушили долати складнощі, спричинені війною. З міркувань безпеки студенти та викладачі змушені були переїхати, деякі знайшли притулок за межами України, а інші переселилися в райони, віддалені від активних бойових дій, дехто залишився на тимчасово окупованих територіях. Подібно до 2014 року, коли Крим був анексований і в Донбасі спалахнули бойові дії, українські вищі навчальні заклади також були змушені переїхати на території, контрольовані Україною.² Російська агресія, що спричинила численні людські трагедії та економічні втрати, таким чином також створила серйозні виклики для українських університетів, які змушені були швидко адаптуватися до нових реалій.³

²Nikolaiev, Ye., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the higher education sector* Analytical report, 6. Borys Grinchenko Kyiv University.

³ See: Кремень, В. Г., Луговий, В. І., Саух, П. Ю., Драч, І. І., Слюсаренко, О. М., Скиба, Ю. А., Жабенко, О. В., Калашнікова, С. А., Таланова, Ж. В., Петроє, О. М., Оржель, О. Ю., Регейло, І. Ю., & Набок, М. В. (2023). *Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді* Науково-аналітична доповідь, за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ, Педагогічна думка. 172 с. <https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-20234>; Latyk, N., Sakovets, N., & Sanayko, A. (2024). Higher education in Ukraine under war conditions. *Human Studies. Series of Pedagogy*, 19(51), 51–57. <https://doi.org/10.24919/2413-2039.19/51.6>; Zhila, H. (2023). Higher education in wartime: Challenges, problems, and prospects for students and researchers. *Youth and the Market*, 210. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.274694>; Lugovyi, V., Kalashnikova, S., Talanova, Z., & Vlasova, I. (2023). Transformation of higher education in Ukraine: Impact of the war and objectives for post-war recovery. *European Journal of Education*. 58 (4), 611-628 <https://doi.org/10.1111/ejed.12584>

Україна, країна з багатою культурною спадщиною та академічною історією, опинилася у вирі турбулентних подій. Оскільки 20% території держави окуповано, а приблизно 15% інфраструктури українських вищих навчальних закладів значно пошкоджено або зруйновано, виживання вищої освіти в Україні стало нагальним питанням.⁴ Прагнення забезпечити фізичну безпеку студентів і персоналу закладів вищої освіти, а також психологічна травма, пов'язана з війною, мали найсерйозніший вплив на продовження академічної кар'єри загалом і на загальний рівень академічної мотивації та успішності студентів і викладачів⁵.

Забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти стає дедалі складнішим через низку проблем, які перешкоджають не тільки цьому процесові, а й реалізації свободи викладання, навчання й проведення наукових досліджень на різних рівнях і в різному обсязі. Важливо, що деякі виклики, спричинені війною, мають безпосередній вплив на систему вищої освіти в Україні, а наслідки інших стануть помітними лише в довгостроковій перспективі.

2.2. Мета дослідження

Це дослідження має на меті надати сфокусоване, засноване на доказах розуміння того, як повномасштабне вторгнення Росії вплинуло на сектор вищої освіти України. Хоча вплив війни багатогранний, дослідження керуються трьома основними цілями. Воно має на меті (1) оцінити порушення роботи інституційної інфраструктури та операцій шляхом документування того, як фізичне знищення, відключення електроенергії та загрози безпеці вплинули на викладання, дослідження та університетські послуги, а також дослідити стратегії, які інституції запроваджено для підтримки безперервності навчального процесу в кризових умовах; (2) проаналізувати переміщення академічних спільнот і те, як ця мобільність вплинула на доступ до освіти, розвиток кар'єри та інституційну згуртованість — як в Україні, так і в країнах, що приймають; (3) дослідити вплив воєнного управління та юридичних обмежень на академічну свободу та інституційну автономію, а також те, як вони

⁴ Ivanenko, N. (2024). Two years of twinning: Challenges in Ukrainian higher education. *Universities UK International*. <https://www.universitiesuk.ac.uk/universities-uk-international/insights-and-publications/uuki-blog/two-years-twinning-challenges-ukrainian>; Ivanenko, N. (2023). Higher education in Ukraine: Past overview, present state and future perspectives. *Centre for Global Higher Education Working Paper Series, 102*. <https://www.researchcghe.org/wp-content/uploads/migrate/wp102.pdf>.

⁵ Тілікіна, Н. (2024). Вплив війни на сферу освіти України та соціально-психологічне становище студентів. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2 (13), 130–147.

узгоджуються з європейськими та міжнародними стандартами, а також (4) надати порівняльний аналіз для вивчення досвіду в Боснії і Герцеговині та Косово.

3.Методологія

3.1 Дизайн і підхід до дослідження

Дослідження базується на первинних даних, зібраних через опитування та інтерв'ю, а також спирається на вторинні джерела, такі як академічна література, політичні звіти та інституційні документи. Звіт ґрунтується на методології, яка була спільно розроблена в рамках проекту FreeAc, і включає дані та висновки з двох ключових розвідок: FreeAc Baseline Study (2025) та FreeAc Teaching Gap Analysis (2025). Хоча вони спочатку проводилися як окремі, їхні результати інтегровані у загальний звіт про вивчення впливу збройного конфлікту на академічний сектор в Україні.

3.2 Методи збору даних

Структуровані онлайн-анкети з FreeAc Baseline Study та Teaching Gap Analysis використовувалися для збору кількісних даних. Базове дослідження було зосереджене на переміщеному академічному складі та студентах трьох українських університетів — Міжнародного гуманітарного університету (МГУ), Сумського державного університету (СумДУ) та Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУТШ) — і охоплювало їхній академічний статус, виклики та майбутні перспективи. Аналіз прогалин у викладанні (Teaching Gap Analysis) зібрав інформацію на інституційному рівні від адміністративного персоналу тих самих університетів, охоплюючи вісім ключових сфер, зокрема інфраструктуру, кадрове забезпечення, навчальні програми, міжнародну співпрацю та перебої в навчальному процесі.

Було здійснено комплексний огляд академічної літератури та відповідних програмних і політичних документів з метою розміщення українського кейсу в ширшому науковому контексті досліджень академічної свободи, освіти в умовах надзвичайних ситуацій та відновлення після війни. Додатково було проаналізовано порівняльні кейси Боснії і Герцеговини та Косова з метою виокремлення засвоєних уроків і практик, що можуть бути перенесені в українські реалії.

Було розглянуто інституційні звіти та внутрішні документи трьох українських університетів-партнерів з метою розуміння того, як вони реагували на переміщення своїх академічних спільнот. Це включало адаптацію політик, механізми підтримки та зміни в моделях надання освітніх послуг.

4. Концепція академічної свободи та фундаментальні цінності вищої освіти

4.1 Поняття та принципи академічної свободи

Академічна свобода є фундаментом вищої освіти, що гарантує науковцям та студентам проведення досліджень, викладання та навчання без зовнішнього втручання. Міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Рада Європи (СоЕ), визнають академічну свободу як основне право людини, тісно пов'язане зі свободою⁶ вираження поглядів та правом на освіту. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у Загальному коментарі No 13 щодо статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR) визначає освіту як право людини і основу для реалізації інших прав.⁷

Прийнята 6–10 вересня 1988 року 68-ю Генеральною асамблеєю Всесвітньої університетської служби в Лімі, Перу, Лімська декларація про академічну свободу та автономію закладів вищої освіти є першим інструментом громадянського суспільства, який чітко визначає академічну свободу як набір конкретних прав і обов'язків.⁸ Хоча цей документ не має юридично обов'язкової сили, його формулювання згодом майже дослівно були перенесені до Рекомендації ЮНЕСКО 1997 року та рекомендацій Ради Європи 2012 року і стали підґрунтям для п'ятикомпонентного Індексу академічної свободи, що використовується в сучасному моніторингу.⁹ Пов'язуючи право на освіту з повним використанням економічних, соціальних, культурних, цивільних і політичних прав, Лімська

⁶ European Court of Human Rights. (2023). *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of expression*. Council of Europe.

⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (1999). *General comment No. 13: The right to education (Article 13)*. United Nations.

⁸ World University Service. (1988). *Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. World University Service.

⁹ V-Dem Institute. (2024). *Academic Freedom Index (AFi)*. V-Dem Institute.

декларація залишається відправною точкою для сучасних дебатів щодо управління університетами та захисту науковців.

Рекомендація ЮНЕСКО щодо статусу викладацького персоналу вищої освіти¹⁰ надає юридичної форми як академічній свободі, так і інституційній автономії. Статті 18–30 визнають права науковців на проведення досліджень, викладання, обговорення, публікацію та висловлення думок щодо своїх інституцій, тоді як статті 26–27 визначають ці свободи як невіддільні від етичної відповідальності. Рекомендація також зобов'язує держави захищати інституційне самоврядування, справедливі умови працевлаштування та участь у прийнятті рішень.

Рекомендація Ради Європи CM/Rec(2012)7 щодо відповідальності державних органів за академічну свободу та інституційну автономію¹¹ перетворює загальні свободи, визнані ЮНЕСКО, у конкретні зобов'язання: уряди повинні *поважати* права науковців викладати, досліджувати та публікуватися; *захистити* їх від втручання третіх сторін; і *реалізувати* ці права через законодавство, належне фінансування та ефективні судові засоби захисту. Рекомендація також підкреслює інституційну автономію — в управлінні, фінансах і кадровому забезпеченні — як структурну гарантію, що надає індивідуальну академічну свободу, і закликає до регулярного моніторингу у співпраці з університетами та організаціями громадянського суспільства.

У 2024 році Рада ООН з прав людини (UNHRC) ухвалила Принципи реалізації права на академічну¹² свободу, які забезпечили глобальну основу для захисту та просування академічної свободи. Ці принципи утверджують академічну свободу як фундаментальне право (Принцип 1), що перебуває під захистом міжнародного права прав людини (Принцип 2). Вони підкреслюють необхідність інституційної автономії (Принцип 3) та право як на внутрішньоінституційне, так і на позаінституційне висловлювання (Принцип 4), підтверджуючи право науковців брати участь у публічному дискурсі без страху цензури чи переслідувань. Доступ до інформації (Принцип 5), а також свобода пересування та об'єднань (Принцип 6) визнаються як необхідні передумови академічної свободи. Рамкова структура поширює академічну свободу на всі рівні освіти (Принцип 7) та прямо визнає право студентів на незалежне мислення та пошук знань (Принцип 8). Нарешті, наголошується, що захист і просування академічної свободи є спільною відповідальністю (Принцип 9), що вимагає колективних дій з боку урядів, інституцій та громадянського суспільства.

Відповідно до ключових міжнародних інструментів, що визначають і вимірюють академічну свободу — Лімської декларації 1988 року, Рекомендації ЮНЕСКО щодо статусу

¹⁰ UNESCO. (1997). *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*. UNESCO.

¹¹ Council of Europe. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)7 on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy*. Council of Europe *щодо відповідальності державних органів за академічну свободу та інституційну автономію*. Рада Європи.

¹² United Nations Human Rights Council. (2024). *Principles for implementing the right to academic freedom*. United Nat.

викладацького персоналу вищої освіти (1997), рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2012)7, Принципів Ради ООН з прав людини щодо імплементації права на академічну свободу та їх операціоналізації в Індексі академічної свободи — у цьому дослідженні академічну свободу розглянуто як п'ять взаємопов'язаних вимірів.

- (1) Свобода досліджень: Науковці можуть займатися питаннями на свій вибір, розробляти методології та шукати фінансування чи співпрацю без політичного, ідеологічного чи комерційного примусу.
- (2) Свобода викладання: Педагоги вирішують, що і як викладати, керуючись науковими стандартами та кращими педагогічними практиками, а не зовнішніми факторами.
- (3) Свобода навчання: Студенти мають право знайомитися з різними поглядами та розвивати навички критичного мислення в атмосфері, вільній від ідеологічного нав'язування або залякування.
- (4) Свобода поширення знань: Результати можуть бути викладені в письмовій формі, представлені та опубліковані як на національному, так і на міжнародному рівнях без цензури, попередніх обмежень або переслідувань.
- (5) Інституційна автономія: Університети самостійно керують своїми академічними, фінансовими та адміністративними справами, щоб перші чотири свободи могли бути реалізовані на практиці.

Оскільки повномасштабне вторгнення Росії продовжує порушувати роботу українських кампусів, міжнародні інструменти закликають до будь-якої достовірної реконструкції сектору для забезпечення академічної свободи та інституційної автономії. Лімська декларація про академічну свободу та автономію закладів вищої освіти (1988) попереджає, що університети є «незамінними в періоди соціального та політичного переходу» і повинні залишатися вільними від державного чи ринкового контролю¹³. Рекомендація ЮНЕСКО щодо статусу викладачів вищої освіти (1997) зазначає, що «вразливість академічної спільноти до небажаних політичних тисків, які можуть підірвати академічну свободу» та «необхідність перебудови вищої освіти для відповіді на соціальні та економічні зміни» з повною участю персоналу.¹⁴ Щодо Європи, рекомендація Ради Європи CM/Rec(2012)7 перетворює

¹³ World University Service. (1988). *Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. World University Service.

¹⁴ UNESCO. (1997). *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*, preamble

ці принципи на конкретні обов'язки з поваги, захисту та реалізації академічної свободи під час відновлення.¹⁵ Принципи Ради ООН з прав людини на 2024 рік щодо реалізації права на академічну свободу підносять ці обов'язки до рівня зобов'язань у сфері прав людини, закликаючи до спеціальних гарантій у часи політичних потрясінь.¹⁶ Повторюючи всі чотири інструменти, надзвичайна програма ЮНЕСКО для України на 2024 рік попереджає, що аудиторії, дослідницькі порядки денні та реформи управління залишатимуться крихкими, якщо університети не зможуть діяти вільно від примусу.¹⁷

Отже, академічна свобода — це не розкіш після війни, а структурна передумова стійкого та якісного відновлення системи вищої освіти України.

4.2 Значення академічної свободи у сфері вищої освіти

Академічна свобода відіграє ключову роль у формуванні критичного мислення, академічної доброчесності та інновацій. Заклади вищої освіти слугують просторами для дебатів, створення знань і пошуку істини. За відсутності академічної свободи ці функції підриваються, що призводить до інтелектуальної стагнації та придушення різноманітних поглядів. В українському контексті, де є освітні інституції уражені російською війною, захист академічної свободи є вирішальним для підтримання суспільної стійкості та сприяння відновленню, заснованому на знаннях.

Значення критичного мислення та інноваційних підходів

Академічна свобода надає науковцям можливість ставити під сумнів усталені норми, розробляти нові теорії та пропонувати рішення нагальних суспільних викликів. Вона заохочує міждисциплінарні дослідження, транскордонну академічну співпрацю та технологічний прогрес¹⁸. Як стверджує Ковач, суспільства, які захищають академічну свободу, такі як у Європейській зоні вищої освіти (ЕНЕА), історично демонстрували вищий рівень інновацій та наукової продуктивності.¹⁹

paras. 10–11. UNESCO

¹⁵ Council of Europe. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)7 on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy*, §§ 6–13. Council of Europe.

¹⁶ United Nations Human Rights Council. (2024). *Principles for Implementing the Right to Academic Freedom*, Principle 9. United Nations.

¹⁷ UNESCO. (2024). *Ensuring teaching and learning continues in Ukraine*. UNESCO.

¹⁸ Gerards, J. H., & Schattevoet, N. (2024). *The safety of scientific researchers: Data, trends and a typology of threats*. UNESCO.

¹⁹ Ковач, К. (2024). *Академічна свобода в Європі: обмеження та судові засоби захисту*. Глобальний консти-

Там, де академічні установи відіграють критичну роль у воєнній стійкості та майбутньому відновленні, глибоке дослідження є необхідним для наукового прогресу та економічного розвитку. Можливість проводити відкриті дослідження з питань, пов'язаних із війною, вирішенням конфліктів і стратегіями відновлення після війни необхідна для підтримки політики, заснованої на доказах. Крім того, забезпечення академічної свободи дозволяє українським науковцям долучатися до глобальних досліджень, включно з дослідженнями кібербезпеки, постконфліктного управління та соціальної згуртованості, що є життєво важливим для довгострокової стабільності України.

Міжнародні партнерства, такі як ті, що виникають через Erasmus+ та Horizon Europe, дозволяють українським дослідникам співпрацювати з світовими експертами, обмінюватися знаннями та розробляти інноваційні рішення, які забезпечують як негайні, так і довгострокові виклики. Академічна свобода гарантує, що така співпраця залишається необмеженою, а українські науковці можуть продовжувати робити внесок у міжнародну академічну спільноту без страху перед політичними чи інституційними репресіями.

Вплив на академічну цілісність

Цілісність досліджень і викладання залежить від здатності аналізувати й проводити експерименти без ідеологічних обмежень. Коли академічна свобода підривається, такі явища, як самоцензура, придушення альтернативних поглядів і шахрайські дослідницькі практики, стають більш поширеними.²⁰ В українських регіонах, що постраждали від російської війни, де академічні установи зазнали збитків, включно з фізичним знищенням, переміщенням викладачів і обмеженнями, запровадженими урядом, захист доброчесності досліджень є особливо критичним.

Війна створила середовище, де академічні установи мають вирішувати складні питання, пов'язані з цілісністю інформації, дезінформацією та пропагандою. Академічна свобода є необхідною в цьому контексті, дозволяючи науковцям досліджувати та кидати виклик нарративам без страху перед покараннями. Дотримання високих етичних стандартів у наукових дослідженнях також гарантує, що післявоєнна відбудова ґрунтується на належній доказовій базі, а не на політично вмотивованих підходах.

туціоналізм, 1–21.

²⁰ European Parliamentary Research Service. (2024). *Horizon Europe: Protecting academic freedom* (EPRS_STU(2024)757804). European Parliamentary Research Service.

Крім того, університети України відіграють ключову роль у збереженні інтелектуальної незалежності, підтримуючи прозорі процеси рецензування, протистоячи політичному впливу на фінансування досліджень і формуючи академічну культуру, де вітаються різноманітні погляди. Захист академічної цілісності в Україні також означає забезпечення можливості переміщених науковців і студентів продовжувати свою роботу без бюрократичних перешкод чи виключення з глобальних академічних мереж.

Внесок у демократичне управління та соціальний прогрес

Академічна свобода тісно пов'язана з демократичними цінностями. Вищі навчальні заклади відіграють ключову роль у навчанні майбутніх лідерів, політиків і діячів громадянського суспільства. Країни, які підтримують академічну свободу, зазвичай мають сильніші демократичні інститути, вищий рівень громадянської активності та більш стійкі суспільства.²¹

В Україні університети слугують центрами демократичного діалогу та громадянської активності. Академічні установи відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення у студентів, сприянні дискусіям про управління та політику, а також у забезпеченні того, щоб майбутні лідери були добре підготовлені до вирішення повоєнних викликів, що постануть перед країною. Академічна свобода дозволяє університетам пропонувати збалансовані, засновані на доказах навчальні програми, які протистоять пропаганді та дезінформації, що є інструментами ведення гібридної війни в регіоні.

Крім того, академічна свобода підтримує соціальний прогрес, забезпечуючи інклюзивність у вищій освіті. Жінки, меншини та маргіналізовані групи отримують вигоду від середовищ, де дослідження проводяться без страху дискримінації чи ідеологічних обмежень. Захист академічної свободи в Україні означає забезпечення того, що післявоєнні зусилля з відбудови будуть інклюзивними та відображатимуть різноманітну соціальну структуру країни.

Роль міжнародної підтримки у захисті академічної свободи

²¹ Nikolaiev, Y., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the higher education sector: Analytical report*. Borys Grinchenko Kyiv University.

Міжнародні актори, зокрема Європейський Союз, ЮНЕСКО та глобальні академічні установи, відіграють значну роль у збереженні академічної свободи в Україні. Програми, що надають екстрене фінансування, академічну мобільність та юридичний захист для науковців, які перебувають у групі ризику, є життєво важливими механізмами забезпечення безперервності досліджень і освіти. Європейська асоціація університетів (EUA) закликала до посилення підтримки переміщених українських науковців і студентів, визнаючи, що академічна свобода є необхідною основою як для воєнної стійкості, так і для післявоєнного відновлення.

Крім того, міжнародні механізми моніторингу, особливо Індекс академічної свободи (AFi),²² допомагають відстежувати порушення та надають інструменти для захисту науковців, які перебувають під загрозою. Продовження дипломатичного тиску на державу-агресора, правові втручання через міжнародні механізми захисту прав людини та фінансова підтримка українських університетів матимуть ключове значення для збереження академічної свободи в умовах триваючого конфлікту.

У процесі відбудови України академічна свобода залишатиметься критично важливою опорою демократичного переходу країни, сприяючи формуванню поінформованого, інноваційного та залученого суспільства. Захищаючи право на освіту та незалежний науковий пошук, Україна забезпечує, що її система вищої освіти залишається рушієм національної стійкості та довгострокової стабільності.

4.3 Виклики академічній свободі в контексті сучасних загроз

Хоча академічна свобода широко визнається фундаментальним правом, вона стикається з дедалі більшими викликами через геополітичні конфлікти, політичне втручання, економічний тиск і загрози безпеці. У зонах конфліктів ризику особливо серйозні, оскільки заклади вищої освіти стають мішенню насильства, ідеологічного контролю та фінансової нестабільності. Глобальна коаліція з захисту освіти від нападів зафіксувала значне зростання нападів на академічні установи, коли університети часто опиняються в центрі війни або навмисно піддаються придушенню інакомислення та незалежної думки.²³

Україна є яскравим прикладом цих зростаючих загроз. З 2022 року повномасштабне вторгнення Росії серйозно вплинуло на академічний сектор України, призвівши до масштабного руйнування університетської інфраструктури, переміщення науковців і студентів, а також обмежень академічного дискурсу. Індекс академічної свободи (AFI), розроблений

²² <https://academic-freedom-index.net/>

²³ Global Coalition to Protect Education from Attack. (2024). *Education under attack 20244*.

дослідниками з Фрідріх-Александера-Університету Ерланген-Нюрнберг (FAU) у співпраці з Інститутом V-Dem, систематично відстежує ці зміни. AFI оцінює ключові аспекти академічної свободи, зокрема свободу досліджень і викладання, інституційну автономію, цілісність кампусу, свободу академічного обміну та свободу вираження для науковців.

Результати AFI в Україні значно погіршилися з 2022 року, що²⁴ відображає як зовнішній, так і внутрішній тиск на вищу освіту. Університети зазнали прямих нападів ворога, викладачів і студентів примусово витіснили. Обмеження, накладені урядом — особливо на дослідження, пов'язані з воєнним станом у країні, — ще більше звузили академічну свободу. Хоча деякі з цих обмежень є воєнними заходами, вони становлять довгострокові ризики для незалежності досліджень і відкритого дискурсу, викликаючи занепокоєння щодо академічної свободи навіть поза межами безпосереднього конфлікту.

Незважаючи на ці величезні виклики, академічна спільнота України продемонструвала стійкість, швидко впроваджуючи моделі дистанційного навчання, зміцнюючи міжнародну співпрацю та забезпечуючи екстрене фінансування. Однак підтримка та відновлення академічної свободи вимагає спільних національних і міжнародних зусиль. AFI є важливим інструментом для виявлення нових загроз, спрямування політичних заходів і забезпечення того, щоб українські університети залишалися незалежними, інноваційними та глобально пов'язаними під час і після війни.

Наступні розділи окреслюють ключові загрози академічній свободі в Україні, досліджуючи, як політичне втручання, руйнування, пов'язані з війною, фінансова нестабільність, цифрові загрози та військова мобілізація продовжують формувати ландшафт вищої освіти в країні.

Політичне та урядове втручання

Уряди в різних частинах світу накладають обмеження на дослідницькі теми, обмежують фінансування критичних досліджень і контролюють академічні призначення. За авторитарних режимів університети часто зазнають прямої цензури, а науковці можуть мати юридичні наслідки через висловлення незгодних думок.²⁵ За даними AFI 2024 Інституту V-Dem та Європейської парламентської дослідницької служби, такі обмеження

²⁴ Ukraine dropped from 0,62 to 0,28 on a scale where a score of 1 represents the highest observed level of de-facto academic freedom, 0 the lowest. This moves Ukraine out of the “mostly free / moderately restricted” band into the second-worst quintile, “severely restricted”.

²⁵ Nikolaiev, Y., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the higher education sector: Analytical report*. Borys Grinchenko Kyiv University.

посилилися останніми роками, зокрема в Україні, де триваюча війна створила додатковий тиск на інституційну автономію та свободу академічного самовираження.²⁶ У випадку України академічна свобода була під загрозою як зовнішніми силами, так і, певною мірою, заходами управління під час війни, спрямованими на контроль потоку інформації та забезпечення національної безпеки.

Водночас воєнні обмеження в Україні, такі як стримування публічного дискурсу та досліджень, пов'язаних із військовими операціями, створюють додаткові виклики для академічної свободи. Хоча питання національної безпеки вимагають певного рівня контролю, довгостроковий вплив таких обмежень на незалежність досліджень має бути ретельно керований. Баланс між захистом національної безпеки та збереженням академічної свободи є ключовим питанням для уряду та керівництва університетів України.

Загрози в зонах конфліктів

У регіонах, що постраждали від війни, академічні заклади зазнають цілеспрямованих атак, руйнування інфраструктури та примусового переміщення науковців і студентів. За даними ЮНЕСКО та GCPEA, сотні українських шкіл і університетів були пошкоджені або знищені з початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.²⁷ Багато закладів перейшли на онлайн-моделі навчання, але вони часто ускладнені нестабільним доступом до інтернету, нестачею електроенергії та перебоями через повітряні тривоги. Психологічний тиск на студентів і викладачів також величезний, багато хто бореться з концентрацією на навчанні на тлі постійної загрози нападів і переміщення.

Крім того, війна призвела до значної інтелектуальної еміграції до європейських і північноамериканських університетів, що викликає занепокоєння щодо відтоку мізків. Хоча міжнародні партнерства надали можливості для переміщених дослідників, Україна сти-

²⁶ V-Dem Institute. *Academic Freedom Index (AFi)* (2024a), <https://v-dem.net>; European Parliamentary Research Service. *Horizon Europe: Protecting Academic Freedom* (EPRS_STU(2024)757804), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/757804/EPRS_STU\(2024\)757804_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/757804/EPRS_STU(2024)757804_EN.pdf) (EPRS_STU(2024)757804_EN.pdf)

²⁷ Global Coalition to Protect Education from Attack. (2024). *Education under attack 2024*; UNESCO. (2024). *Ensuring teaching and learning continues in Ukraine*. <https://www.unesco.org/en/education/emergencies/ukraine>

кається з викликом реінтеграції цих експертів у свою освітню систему після війни. Стратегії утримання та підтримки українських науковців, як у країні, так і за кордоном, є ключовими для пом'якшення довгострокових наслідків цієї нестабільності.

Фінансові обмеження та ринкові тиски

Зростаюча комерціалізація вищої освіти також становить загрозу академічній свободі. Університети, що залежать від приватного фінансування або державних грантів, можуть зазнавати тиску, щоб узгодити дослідницькі програми з корпоративними інтересами чи державною політикою. Це явище обмежує незалежні дослідження та підриває академічну цілісність.²⁸

В Україні фінансові обмеження ще більше загострилися через війну, оскільки державні кошти перенаправляються на військові та гуманітарні потреби. Багато університетів мають труднощі з виплатою зарплат викладачам, підтримкою дослідницьких програм і покриттям операційних витрат.²⁹ Міжнародна фінансова допомога підтримує деякі установи, але залежність від зовнішнього фінансування викликає занепокоєння щодо довгострокової стійкості та академічної незалежності. Хоча міжнародна співпраця є необхідною, існує ризик, що університети можуть віддавати перевагу комерційно привабливим програмам за рахунок фундаментальних академічних дисциплін, особливо в гуманітарних і соціальних науках. Забезпечення збалансованої фінансової допомоги у всіх академічних сферах є життєво важливим для підтримки різноманітної та міцної системи вищої освіти.

Цифрове спостереження та академічна свобода

Зростання цифрових технологій створило нові вразливості. Заходи спостереження, обмеження цифрової комунікації та онлайн-переслідування науковців сприяють створенню середовища, де самоцензура стає поширеною.³⁰ У деяких країнах науковці, які досліджують політично чутливі теми, стикаються з кіберзагрозами або юридичними позовами за

²⁸ Artyukhov, A., Barvinok, V., Rehak, R., Matvieieva, Y., & Lyeonov, S. (2023). Dynamics of interest in higher education before and during ongoing war: Google Trends analysis. *Knowledge and Performance Management*, 7(1), 47–63. [https://doi.org/10.21511/kpm.07\(1\).2023.04](https://doi.org/10.21511/kpm.07(1).2023.04).

²⁹ Nikolaiev, Y., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the higher education sector: Analytical report*. Borys Grinchenko Kyiv University.

³⁰ Gerards, J. H., & Schattevoet, N. (2024). *The safety of scientific researchers: Data, trends and a typology of threats*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389907>

свої онлайн-публікації³¹. Наприклад, дослідників у Туреччині та Китаї зазнавали переслідувань за публікацію робіт, критичних до політики уряду, тоді як у Росії університети звільняли викладачів і цензурували дослідження, що обговорюють війну РФ в Україні.³² За даними ЮНЕСКО та Scholars at Risk, такі цифрові залякування та державне спостереження є частиною зростаючої глобальної тенденції, яка підриває право на вільне дослідження.³³

В Україні загрози кібербезпеці різко зросли з 2022 року, коли російські кібератаки стали спрямовуватися на університети, науково-дослідні установи та державні мережі. Ці атаки порушили цифрову інфраструктуру, пошкодили сервери та розкрили чутливі академічні дані.³⁴ За даними ЮНЕСКО, гібридна війна дедалі частіше включає «інформаційні атаки», спрямовані на дискредитацію або залякування освітян і дослідників.³⁵

Окрім прямих кібератак, науковці та студенти в Україні відчувають підвищені ризики онлайн-переслідувань, особливо під час обговорення політично чутливих питань. Дезінформаційні кампанії, проти українських науковців, спрямовані на дискредитацію дослідницьких зусиль та поширення хибних наративів³⁶. Наприклад, скоординовані інформаційні атаки мали на меті підірвати українські університети, які публікують дослідження російських воєнних злочинів, та делегітимізувати міжнародні ініціативи академічної співпраці.³⁷ Такі кампанії, задокументовані моніторинговими групами ЮНЕСКО та України, часто поєднують сфабрикований онлайн-контент із залякуванням у соціальних мережах, щоб змусити замовкнути незалежні голоси в академічному середовищі.³⁸

Для подолання цих викликів університети в Україні та за кордоном мають впроваджувати ефективні заходи цифрової безпеки та надавати підтримку науковцям, які зазнають ризику онлайн-переслідувань. Підвищення рівня цифрової грамотності та інституційні

³¹ V-Dem Institute. (2024a). *Academic Freedom Index (AFI)*.

³² Kovács, K. (2024). *Academic freedom in Europe: Limitations and judicial remedies*. *Global Constitutionalism*. <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/academic-freedom-in-europe-limitations-and-judicial-remedies/3D60F6E8DFF5CC16BE431C269AF6BEC9>

³³ Scholars at Risk Network. (2023). *Free to Think 2023*. <https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2023>.

³⁴ European Parliamentary Research Service. *Horizon Europe: Protecting Academic Freedom* (EPRS_STU(2024)757804)

³⁵ UNESCO. (2024). *Ensuring teaching and learning continues in Ukraine*. <https://www.unesco.org/en/education/emergencies/ukraine>

³⁶ Ibid.

Hybrid Warfare Analytical Group. (2024). *Information attacks against Ukrainian education and research institutions*. Ukraine Crisis Media Center. <https://uacrisis.org/en/hwag>

³⁸ Scholars at Risk Network. (2023). *Free to Think 2023*. <https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2023>.

механізми захисту можуть сприяти збереженню академічної свободи в умовах дедалі більш цифровізованого освітнього середовища. Проект FreeAc робить внесок у подолання цих викликів через спеціальну серію воркшопів, у межах яких українські науково-педагогічні працівники можуть підвищувати свої компетентності з академічного письма з використанням штучного інтелекту та застосування штучного інтелекту у викладанні у закладах вищої освіти. Крім того, серія воркшопів сприяє підвищенню обізнаності щодо мови ворожнечі та онлайн-пропаганди.³⁹

Вплив військової мобілізації на академічні установи

Ще одним викликом для академічної свободи в Україні є вплив військової мобілізації на викладачів і студентів. Частина чоловіків-науковців і студентів долучилися до лав Збройних Сил, що призвело до перебоїв у навчальному процесі та науково-дослідній діяльності. Хоча національна оборона залишається пріоритетом, довгострокові наслідки для академічного кадрового потенціалу потребують належної уваги, навіть з урахуванням чинних механізмів, таких як відстрочки та академічні відпустки. Заходи, що передбачають розширення тимчасових відстрочок або запровадження гібридних академічно-військових ролей, могли б додатково допомогти пом'якшити ці виклики.

Жінки-науковці також стикалися з труднощами, оскільки багато з них взяли на себе додаткові обов'язки в університетах або переїхали за кордон із сім'ями. Це створило додатковий тиск на тих, хто залишився в Україні, збільшуючи навантаження та створюючи прогалини у наставництві та безперервності досліджень.

Міжнародна підтримка як гарантія академічної свободи

Міжнародні партнери розпочали формування багаторівневої системи підтримки університетів України. Програма MSCA4Ukraine, що фінансується Європейським Союзом, спрямувала 35 млн євро на надання підтримки переміщеним науковцям шляхом фінансування 174 стипендій тривалістю від одного до двох років. У межах конкурсу у квітні 2025 року програмою було додатково відібрано 49 дослідників для реалізації наукових стажувань у п'ятнадцяти приймаючих країнах із забезпеченням формального інституційного зв'язку з їхніми базовими установами в Україні.⁴⁰ Робоча група EUA з питань України

³⁹ <https://www.freeac.eu/about-project/>

⁴⁰ European Commission, "European Commission to support 49 researchers through MSCA4Ukraine," *Marie*

доповнює цю екстрену допомогу політичними рекомендаціями, які закликають у кожній угоді про побратимство або гранти «впровадити пункт про академічну свободу та можливість повернення, коли умови дозволять».⁴¹ На багатосторонньому рівні Програма екстреної допомоги ЮНЕСКО для України тепер розглядає гарантії академічної свободи як показник ефективності для розподілених коштів на відновлення, поряд із грантами на заміну апаратного забезпечення та цифрове навчання⁴². Мережа Scholars at Risk продовжує надавати юридичні консультації та підтримку стипендій, зазначаючи, що понад «понад 300 науковців, які щороку перебувають під загрозою у світі», отримували допомогу з часу повномасштабного вторгнення⁴³. Робоча угода 2023 року між Агентством Європейського Союзу з кібербезпеки ENISA та Державною службою спеціальних комунікацій України забезпечує розвідку та навчання ЄС з кіберзагроз в Україні — важливий захід проти гібридних атак, які стримують відкриті дослідження та навчання.⁴⁴

5. Загрози академічній свободі в Україні в умовах російської агресії

Цей розділ базується на результатах двох додаткових досліджень, проведених у рамках проекту FreeAc: FreeAc Baseline Study (2025)⁴⁵ та FreeAc Teaching Gap Analysis (2025).⁴⁶ Базове дослідження базується на даних онлайн-опитування, проведеного у 2024 році, інтерв'ю та аналізі документів за участю переміщених науковців і студентів трьох українських університетів-партнерів: Міжнародного гуманітарного університету (Одеса), Сумського державного університету та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідження аналізує умови, потреби та виклики, з якими стикаються

Skłodowska-Curie Actions news release, 31 March 2025.

⁴¹ European University Association, *Supporting the Ukrainian University Sector* (Briefing, 2022), rec. 4.

⁴² UNESCO, “Ensuring teaching and learning continues in Ukraine,” programme portal, accessed 13 June 2025.

⁴³ Scholars at Risk, “Protecting scholars and the freedom to think, question and share ideas” (network overview, accessed 13 June 2025).

⁴⁴ European Union Agency for Cybersecurity (ENISA), *Consolidated Annual Activity Report 2023*, 14 (formalised working arrangements with Ukrainian counterparts)

⁴⁵ Promoting Academic Freedom in Ukraine (FreeAc): Conditions, Needs and Challenges for Displaced Members of Academia of Ukrainian Higher Education Institutions, Baseline Study (2025), available at

⁴⁶ Promoting Academic Freedom in Ukraine (FreeAc): Teaching gap Analysis at Ukrainian HEIs (2025), available at

переміщені представники академічної спільноти, зосереджуючись на бар'єрах для забезпечення безперервності академічної діяльності, інтеграції та перспективах реінтеграції. Це доповнює аналіз прогалин у викладанні (Teaching Gap Analysis) надаючи додаткові якісні висновки на основі онлайн-опитування викладацького складу та студентів. Дослідження відображають, яким чином пов'язані з війною порушення впливають на педагогічні практики, академічну залученість та психологічне благополуччя. Разом ці джерела формують емпіричну основу цього розділу.

5.1 Руйнування академічної інфраструктури

З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році Російська Федерація систематично атакувала цивільну інфраструктуру, включаючи школи та університети. Як зазначено у дослідженні FreeAc Baseline Study (2025), багато навчальних закладів зазнали серйозних пошкоджень від обстрілів і змушені були долати складнощі, спричинені війною з початку вторгнення.

Аналіз прогалини у викладанні FreeAc чітко показує, що інфраструктура всіх трьох університетів, які беруть участь у проекті FreeAc, зазнала значних пошкоджень через російські атаки. Ці дані свідчать, що Росія систематично цілеспрямовано націлюється на заклади вищої освіти.⁴⁷ Це руйнування серйозно підірвало фізичні та символічні основи академічної свободи. Класи — простори для критичного мислення та вільного обміну — стали мішенню. Без стабільної інфраструктури основні заходи, такі як очне навчання, спільні дослідження та наставництво, не можуть відбуватися. Рішення дистанційного навчання, хоча й корисні, не повністю компенсували втрати, особливо в дисциплінах, що потребують доступу до лабораторії або студійної роботи. Знищення архівів, науково-дослідних лабораторій і спеціалізованого обладнання має довгострокові наслідки для цілих академічних дисциплін. Факультети інженерії, медицини та мистецтв повідомили про незамінні втрати.

Деякі університети переїхали до тимчасових приміщень, часто спільних з іншими закладами, що обмежує місткість і якість.⁴⁸ Незважаючи на ці зусилля, багато студентів і

⁴⁷ Teaching Gap Analysis, pp.15ff.

⁴⁸ See also Teaching Gap Analysis (2025),

працівників змушені навчатися та працювати в тимчасових умовах, з обмеженим опаленням, нестабільною електрикою та неналежними санітарно-гігієнічними умовами.

5.2 Переміщення академічної спільноти

“Іноді важко залишатися мотивованим, коли все навколо невідоме. Але доступ до освіти допоміг мені залишатися зосередженим і не здаватися.”

- Переміщений студент з Міжнародного гуманітарного університету⁴⁹

За даними Міністерства освіти і науки, з 80 000 українських науковців майже 5 000 наразі перебувають за кордоном. Близько 30% усіх українських науковців працюють дистанційно. Точних даних про кількість українських студентів, які наразі проживають за кордоном, немає. Однак, за оцінками, до кінця 2024 року близько 450 000 українських студентів навчалися за кордоном.⁵⁰

Порушення звичних життєвих ритмів, професійних зв'язків та сімейного життя має глибокий характер. Багато переміщених студентів переживають труднощі інтеграції у нове середовище, їм бракує фінансових ресурсів та недостатньо психологічної підтримки. Безперервність академічної діяльності додатково перебуває під загрозою через часту необхідність надавати пріоритет виживанню над навчанням.

Серед переміщених науково-педагогічних працівників поширеною є нестабільність. Приймаючі установи в ЄС та за його межами часто пропонують тимчасові стипендії, однак вони рідко покривають потреби утриманців або забезпечують довгострокові перспективи. Мовні бар'єри, відмінності в академічних культурах та невизнання українських кваліфікацій додатково посилюють уразливість.

Крім того, багато переміщених студентів і науковців повідомляють про відчуття професійної невизначеності: неможливість повернутися, неможливість повноцінно інтегруватися та ризик бути назавжди виключеними зі своїх академічних спільнот. Кількість

⁴⁹ In Baseline Study (2025): p.17.

⁵⁰ In: Baseline Study (2025), p.8.

ініціатив, спрямованих на підтримку переміщених науковців, зросла, однак попит значно перевищує пропозицію, а механізми реінтеграції залишаються недостатньо розвиненими.

Хоча існує зацікавленість у поверненні до України після покращення безпекової ситуації, а Базове дослідження FreeAc також свідчить про те, що як студенти, так і працівники зацікавлені у продовженні своєї академічної кар'єри, існує ризик, що чим довше триває ця ситуація, тим вищими є шанси на неповернення. Хоча інтеграція в приймаючі суспільства та приймаючі заклади вищої освіти є складною в межах тимчасової парадигми, з плином років повернення до України ускладнюється з огляду на те, що діти переміщених представників академічної спільноти стають невід'ємною частиною приймаючих суспільств, а студенти починають вибудовувати нові соціальні та професійні зв'язки в країнах перебування.⁵¹

5.3 Мобілізація та порушення навчального процесу

Війна спричинила значні потрясіння в академічному житті: багато університетів і науково-дослідних установ або закривалися, або працювали в умовах суворих обмежень, змушуючи науковців шукати можливості в інших місцях.⁵²

Ще одним викликом для академічної свободи в Україні є вплив військової мобілізації на викладачів та студентів. З 2022 року приблизно 1100 студентів, переважно чоловіків (1036 чоловіків), перервали навчання, щоб служити у Збройних Силах, що спричинило певні порушення в навчальному процесі та науково-дослідній діяльності⁵³. Крім того, близько 1,7 % академічного персоналу було мобілізовано⁵⁴, хоча штатні викладачі (які працюють щонайменше на 0,75 ставки⁵⁵) загалом звільнені від призову, що суттєво обмежує масштаби втрат. У результаті вплив мобілізації на університети варіювався залежно від їхнього розміру, профілю та кадрової структури.

⁵¹ Baseline Study (2025), p.29.

⁵² Baseline Study (2025), с.21.

⁵³ Шурмакевич В. Скільки студентів взяли академічні відпустки з 2022 року, щоб стати на захист держави: статистика. Українська правда. 28 січня 2025. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-studentiv-per-ervali-navchannya-u-vishi-zaradi-viyskovoji-sluzhbi-statistika-306131/>.

⁵⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Analysis of war damage to the Ukrainian science sector and its consequences. Paris, UNESCO, 2024. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388803>

⁵⁵ Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України № 560 від 16.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>.

Університети намагалися адаптуватися шляхом запровадження асинхронного навчання та ущільнення академічних календарів. Водночас такі заходи можуть призводити до зниження результатів навчання та якості оцінювання. У постраждалих регіонах навчальний процес залишається нестабільним: його часто переривають повітряні тривоги, відключення електроенергії та вимоги перебувати в укриттях.

Військова мобілізація впливає на кадровий потенціал університетів, головним чином через тимчасову недоступність частини академічного персоналу та труднощі із заміною спеціалізованого персоналу. Викладачів, які перебувають на дійсній службі, важко замінити через їхню спеціалізацію в певних дисциплінах, особливо в галузях STEM та на медичних факультетах. Як зазначено в Teaching Gap Analysis, реінтеграція працівників, які є ветеранами, у майбутньому потребуватиме стратегічних заходів і постійної уваги, зокрема також забезпечення психологічної підтримки.⁵⁶

5.4 Обмеження транскордонних академічних обмінів

Транскордонна академічна мобільність, яку часто розглядають як рятівний механізм для переміщених науковців, виявилася неоднозначним благом. Хоча європейські інституції створили численні надзвичайні стипендії та двосторонні угоди, системні виклики залишаються. Обмеження на пересування, запроваджені для українських студентів-чоловіків і дослідників віком від 18 до 60 років через діючі воєнні стани, звужують їхні можливості ефективно шукати захист і продовжувати кар'єру, оскільки вони не можуть брати участь у грантових програмах ЄС, особливо у студентській та академічній мобільності. Інші можуть залишитися поза програмами через обов'язки з догляду за родичами або економічні причини.⁵⁷

Для тих, хто має змогу виїхати, довгостроковій інтеграції перешкоджають візові обмеження, мовні тести та коротка тривалість програм в установах, що приймають. Багато осіб перебувають у бюрократичній невизначеності — не маючи можливості працювати за кордоном і водночас не маючи змоги безпечно повернутися. Дослідники з великих, міжнародно інтегрованих установ також мають більше шансів скористатися підтримкою для релокації, тоді як представники сільських або регіональних закладів вищої освіти часто залишаються поза такими можливостями.

⁵⁶ Teaching Gap Analysis (2025), p. 19.

⁵⁷ Basline Study (2025), c.7.

Крім того, деякі переміщені студенти повідомляють про труднощі з перезарахуванням академічних кредитів між країнами через відмінності в акредитаційних системах та невідповідність навчальних планів. Це створює бар'єри для завершення навчання та несе ризик формування «втраченого покоління» студентів без дипломів. Водночас режими тимчасового захисту в приймаючих країнах істотно відрізняються за тривалістю та обсягом, утворюючи мозаїку правових статусів, що ускладнює довгострокове академічне планування.

5.5 Психологічний вплив на академічну спільноту

Стрес, пов'язаний із війною, пронизує кожен шар академічного життя. Опитані студенти та науковці повідомляють про проблеми з психічним здоров'ям, які заважають їхньому життю та академічній успішності. До них належать травми, тривога, депресія, порушення сну, стійке відчуття безнадії та емоційне виснаження⁵⁸.

Викладачі переживають психологічні виклики, навчаючи студентів, які зазнали значних втрат, і часто під час занять відчувають емоційне перевантаження. Деякі університети відреагували створенням консультаційних центрів, але вони часто недостатньо забезпечені персоналом та недофінансовані. Як Аналіз прогалін у викладанні FreeAc (Teaching Gap Analysis), так і Базовий аналіз (Baseline Analysis) доходять висновку, що всі партнерські університети FreeAc певною мірою забезпечують програми підтримки добробуту та благополуччя персоналу. Водночас потреба у сталій інфраструктурі з підтримки психічного здоров'я є очевидною.

Психологічний вплив також позначається на мотивації, продуктивності та міжособистісних стосунках у закладах вищої освіти.

5.6 Вплив на вступ і утримання здобувачів у закладах вищої освіти

Війна призвела до суттєвого скорочення показників зарахування та утримання студентів, особливо у східних регіонах України, де зменшення кількості студентів є особливо значним. Наприклад, у Сумському державному університеті було зафіксовано суттєве скорочення, при цьому кількість зарахованих студентів зменшилася більш ніж на 2 000 осіб,

⁵⁸ Basline Study (2025), с.31.

що становить скорочення понад 21%.⁵⁹ У майбутньому очікується посилення загальної негативної тенденції в Україні. Це становить довгострокову загрозу для сталості системи вищої освіти. Війна також порушила приплив іноземних студентів, що призвело до втрати університетами важливого джерела доходів.⁶⁰

Показники збереження контингенту студентів також знижуються, оскільки багато студентів переривають навчання через переміщення, фінансові труднощі або пережиту травму. До найбільш уразливих і таких, що перебувають у підвищеній групі ризику, належать студенти з малозабезпечених сімей або ті, хто має обов'язки з догляду за іншими членами родини.

Скорочення набору на програми професійної та технічної освіти створює додаткові виклики для національного ринку праці.

5.7 Фінансові наслідки для закладів вищої освіти

Фінансове навантаження на українські заклади вищої освіти зростає. Скорочення доходів від плати за навчання, зменшення державної підтримки та витрати на екстрені заходи з адаптації створили нестабільне середовище. Академічні інновації, розвиток персоналу та наукові дослідження часто стають першими сферами, у яких відбуваються скорочення. Водночас пошкоджена інфраструктура потребує відновлення, тоді як цільове фінансування залишається обмеженим.

Дослідження FreeAc Baseline показує, що економічні наслідки війни ускладнюють багатьом науковцям підтримку засобів до існування, особливо в освітньому секторі, що спонукає шукати більш стабільне економічне середовище.⁶¹ Багато закладів нині залежать від міжнародних донорів і тимчасових проєктів для забезпечення свого функціонування. Послаблення академічної спроможності, однак, також призводить до зменшення потенціалу для залучення коштів із зовнішніх (третіх) джерел фінансування.⁶²

Крім того, багато вищих навчальних закладів, зокрема партнерські університети FreeAc СумДу та КНУТШ, зазнали зниження кількості студентів, що⁶³ ще більше зменшує фінансові доходи. Адміністративний персонал зазнає значного навантаження у зв'язку з

⁵⁹ Teaching Gap Analysis (2025), p.11.

⁶⁰ Baseline Study (2025), p.6.

⁶¹ Baseline Study (2025), p.21.

⁶² Baseline Study (2025), p.7.

⁶³ Teaching Gap Analysis (2025), pp. 10ff.

кризовим управлінням, оформленням документів для академічної мобільності та звітністю перед донорами. Багато закладів досягли меж своєї інституційної спроможності.

За відсутності нових фінансових інструментів і довгострокових партнерств Україна ризикує втратити свій академічний потенціал. Відновлення буде неможливим без цільових і сталих інвестицій у вищу освіту як ключову опору національного відновлення та демократичної стійкості.

6. Уроки країн, що зазнали збройних конфліктів: вплив на вищу освіту

Відновлення країни після конфлікту впливає на всі сфери суспільства, включно з освітою. Вища освіта є ключовою для цього відновлення, допомагаючи відбудувати країну, сприяти соціальній єдності та економічному зростанню. Поточні виклики України підкреслюють важливість навчання у інших країн після конфлікту. Досвід Боснії і Герцеговини (Боснії і Герцеговини) та Косова може дати цінні уявлення про те, як системи вищої освіти можуть відновлюватися після війни.

6.1 Обґрунтування міжнаціональних порівнянь

Відбудова країни після конфлікту впливає на всі сфери суспільного життя, зокрема на освіту. Вища освіта відіграє ключову роль у цьому процесі відновлення, сприяючи відбудові держави, зміцненню соціальної єдності та підтримці економічного зростання. Поточні виклики, що постали перед Україною, підкреслюють важливість врахування досвіду інших постконфліктних країн. Досвід Боснії і Герцеговини (БіГ) та Косова може надати цінні уроки щодо того, як системи вищої освіти можуть відновлюватися після війни.

Порівняння різних національних досвідів традиційно відіграло важливу роль у післявоєнному відновленні. БіГ боролася з етнічними розколами в освіті, тоді як Косово довелося реінтегрувати переміщених науковців. Ці приклади демонструють різні підходи та підкреслюють важливість міжнародної співпраці, фінансової підтримки та місцевої взаємодії. Водночас такі науковці, як Бенгтссон і Драйден-Петерсон, попереджають, що глобалізація може створювати як можливості, так і ризики, такі як залежність від зовнішнього фінансування.⁶⁴

⁶⁴ Bengtsson, S., & Dryden-Peterson, S. (2017). *Education, conflict, and globalisation*. Taylor & Francis.

6.2 Кейс-стаді з післявоєнного відновлення вищої освіти

Досвід Боснії і Герцеговини та Косова підкреслює як успіхи, так і виклики відновлення вищої освіти в післявоєнних умовах.

Боснія і Герцеговина

Війна 1992–1995 років серйозно вплинула на систему вищої освіти Боснії і Герцеговини, зруйнувавши університети та поглибивши етнічні розбіжності. Внаслідок цього університети стали відображенням політичної фрагментації країни, що робило реформу освіти особливо складною. Дейтонська угода, яка завершила війну, встановила надзвичайно складну структуру управління⁶⁵, розділивши Боснію і Герцеговину на дві одиниці: Федерацію Боснії і Герцеговини та Республіку Сербську. Сама Федерація додатково поділяється на десять кантонів, кожен із власним міністерством освіти, тоді як Республіка Сербська підтримує централізовану систему освіти. Крім того, район Брчко функціонує незалежно від обох утворень. Ця децентралізація призвела до фрагментації вищої освіти, що призвело до різних навчальних програм, стандартів акредитації та політик по всій країні.⁶⁶ Освітня політика значною мірою була під впливом етнічних і регіональних органів влади, а відсутність координації призводила до розбіжностей у якості та доступі.⁶⁷

Міжнародні донори відіграли ключову роль у стабілізації системи вищої освіти Боснії і Герцеговини, підтримуючи зусилля з відновлення — від фізичної реконструкції університетських будівель до реабілітації викладачів, особливо через кадрову підтримку.⁶⁸ Напри-

⁶⁵ Benedek, W. (1996). Universitäre Bildung in Bosnien und Herzegowina: Bedürfnisse und Grundsätze der Kooperation. *Wiener Blätter zur Friedensforschung*, (89), Benedek, W. (1997a). International cooperation and support of higher education in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Studies in International Education*, 1(1), Benedek, W. (1997b, 27–29 October). Die Tätigkeit des World University Service Austria in Bosnien und Herzegowina. Paper presented at *Kooperation mit Mittel- und Osteuropa – die Rolle nichtstaatlicher Organisationen*, Vienna, Austria. Benedek, W. (1998). Das „Academic Lifeline Programm für Bosnien und Herzegowina“ von World University Service (WUS) Austria. *Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, 38 (Spezialheft), Benedek, W. (2000). How to achieve European standards in higher education in BiH. *Review on Free Thought*, 27–28 (April–September).

⁶⁶ Guthrie, C., et al. (2022). *OECD reviews of evaluation and assessment in education: Bosnia and Herzegovina*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a669e5f3-en>

⁶⁷ Temple, P. (2002). *Reform in a fragmented system: Higher education in Bosnia-Herzegovina*. *Higher Education Management and Policy*, 14(2), 87–98.

⁶⁸ Benedek, W. (1997a). International cooperation and support of higher education in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Studies in International Education*, 1(1), [page range]. Benedek, W. (2000). How to achieve European

клад, Проєкт екстреної реконструкції освіти Світового банку допоміг відновити інфраструктуру, тоді як ЮНЕСКО працювала над формуванням інклюзивної системи освіти, незважаючи на етнічні поділи в країні.⁶⁹ Крім того, програма ЄС TEMPUS для Боснії і Герцеговини та Рада Європи надали суттєву підтримку у відновленні сектору вищої освіти.

Заходи підтримки також включали фінансову допомогу для зменшення подальшого відтоку мізків серед тих, хто залишився під час війни, а також академічний розвиток через стипендії для мобільності та програми співпраці, що, у свою чергу, сприяло міжуніверситетським партнерствам.⁷⁰ Це особливо актуально в контексті України, де обмеження на подорожі чоловіків-професорів під час війни ускладнили академічну мобільність, створюючи майбутню потребу у цільових заходах наздоганяння. Інституціоналізація співпраці з університетами може допомогти вирішити ці виклики та підтримувати академічний обмін.

Ще одним викликом у Боснії і Герцеговині була реінтеграція переміщених академіків після війни. Порівняно з Косовом, там було менше політичної волі для реінтеграції повернутих науковців до місцевих університетів. Щоб подолати цей розрив, WUS Austria впровадила «Програму зміцнення мозку», яка сприяла поверненню боснійських науковців з-за кордону — тимчасово або постійно.⁷¹ Сьогодні широка доступність онлайн-освіти та цифрових інструментів полегшує переміщеним науковцям залишатися залученими, дозволяючи їм робити внесок дистанційно — перевага, яка особливо актуальна для України.

Структурна жорсткість ще більше уповільнила реформи в Боснії і Герцеговині, тоді як міжуніверситетська співпраця була ускладнена політичними перешкодами та відсутністю спільного бачення реформ⁷². У відповідь на цю фрагментацію WUS та міжнародна спільнота підтримали створення Конференції ректорів Боснії і Герцеговини. Хоча її вплив залишався обмеженим, він відігравав роль у сприянні міжуніверситетській співпраці та сприянні академічному діалогу між розділеними установами.

standards in higher education in BiH. *Review on Free Thought*, 27–28 (April–September), [page range].

⁶⁹ UNESCO. (2010). *Education and fragility in Bosnia and Herzegovina*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191060>

⁷⁰ Benedek, W. (1998). Das „Academic Lifeline Programm für Bosnien und Herzegowina“ von World University Service (WUS) Austria. *Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, 38 (Spezialheft). Benedek, W. (2000). How to achieve European standards in higher education in BiH. *Review on Free Thought*, 27–28 (April–September).

⁷¹ Benedek, W. (1998). Das „Academic Lifeline Programm für Bosnien und Herzegowina“ von World University Service (WUS) Austria. *Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, 38 (Spezialheft).

⁷² Benedek, W. (2000). How to achieve European standards in higher education in BiH. *Review on Free Thought*, 27–28 (April–September):

Хоча іноземна допомога була необхідною для відновлення сектору, вона також створила залежність, що ускладнювало довгострокову стійкість.⁷³

Косово

Післявоєнна ситуація в Косові, у свою чергу, була іншою. Війна 1998–1999 років спричинила масове переміщення студентів і викладачів. Етнічні поділи призвели до окремих систем освіти, що ускладнювало інтеграцію. Під час війни косовських албанських студентів і професорів змусили покинути Університет Приштини та створили паралельну систему вищої освіти, що працювала в приватних домішках і імпровізованих аудиторіях. Австрія, серед інших країн, підтримувала студентів у продовженні навчання за кордоном, значна частина з них здобула докторські ступені в Австрії, перш ніж повернутися до Косова після війни.

Ключовою відмінністю Косова була також роль Місії Тимчасової адміністрації ООН у Косові (UNMIK), яка безпосередньо керувала реформою вищої освіти на початку післявоєнного періоду. Це відрізнялося від Боснії і Герцеговини, де Офіс Високого представника (OHR) мав менш пряму роль в управлінні освітою.

Після конфлікту Університет Приштини став центральним академічним закладом Косова і зазнав значних реформ для відповідності європейським стандартам, особливо через Болонський процес.⁷⁴ Сьогодні в Косові є дев'ять державних університетів, зокрема один державний університет на півночі Косова та чотирнадцять приватних університетів.

Міжнародна підтримка була — і залишається — вирішальною у випадку Косово. Європейський Союз разом із двосторонніми донорами, такими як Австрійське агентство розвитку, відіграв ключову роль у формуванні реформ вищої освіти, зокрема у створенні систем забезпечення якості відповідно до *Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейській зоні вищої освіти* (ESG). Через такі організації, як WUS Austria та інші, ця підтримка включала розробку політики та законодавчі розробки, підготовку викладачів, програми студентського обміну, створення нових академічних програм, розробку стратегії, перегляд статуту, фінансування досліджень та інновацій, а також розробку структур управління та систем забезпечення якості. Ці ініціативи покращили якість освіти,

⁷³ Temple, P. (2002). *Reform in a fragmented system: Higher education in Bosnia-Herzegovina*. *Higher Education Management and Policy*, 14(2), 87–98.

⁷⁴ Perritt, H. H. (2009). *The road to independence for Kosovo: A chronicle of the Ahtisaari plan*. Cambridge University Press.

посилили співпрацю між академією та промисловістю і сприяли співпраці Косова з міжнародними партнерами. Звіти Європейського фонду підготовки наголошують, що відновлення інфраструктури, реінтеграція переміщених студентів були ключовими кроками у відновленні освіти в Косово.⁷⁵ Крім того, служби психічного здоров'я допомагали студентам і викладачам впоратися з травмою.⁷⁶

Однак, сектор вищої освіти Косова залишається розділеним. У той час як Університет Приштини та ще сім державних університетів дотримуються освітньої політики Косова, сербське населення Північного Косова тимчасово керує Університетом Північної Мітровиці, який залишається узгодженим із освітньою системою Сербії — також є членом Конференції університетів Сербії (KONUS) — і отримує фінансування з Белграда.⁷⁷ Досвід Косова показує, що підтримка окремих освітніх структур за етнічними ознаками створює виклики управління та обмежує співпрацю.

6.3 Ключові висновки та порівняльний аналіз

Системи вищої освіти, які зазнали руйнувань унаслідок війни, відновлюються найшвидше за умови суттєвої та надійної міжнародної допомоги, що базується на внутрішньому контролі над процесом. У Боснії і Герцеговині фінансовані ЄС і США побратимські схеми відновлювали лабораторії та бібліотеки, але надмірно централізована модель управління донорами пізніше сповільнила реформу навчальних програм і залишила університети залежними від проектних грантів, а не від передбачуваного державного фінансування.⁷⁸ Косово демонструє той самий компроміс: зовнішні кошти відновили інституційний потенціал, але два десятиліття сектору все ще залежать від бюджетів донорів короткого циклу, тоді як фрагментоване управління за етнічною ознакою гальмує страте-

⁷⁵ European Training Foundation (ETF). (2000). *Education and training in Kosovo: Post-conflict analysis and support*. European Training Foundation.

⁷⁶ Tahirsyzaj, A. (2010). Higher education in Kosovo: Major changes, reforms, and development trends in the post-conflict period at the University of Prishtina. *Interchange*, 41, 171–183. <https://doi.org/10.1007/s10780-010-9115-1>

⁷⁷ Guthrie, C., et al. (2022). *OECD reviews of evaluation and assessment in education: Bosnia and Herzegovina*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a669e5f3-en>

⁷⁸ Temple, P. (2002). *Reform in a fragmented system: Higher education in Bosnia-Herzegovina*. *Higher Education Management and Policy*, 14(2), 87–98.

гічне планування та інституційний розвиток.⁷⁹ Отже, на перелічені досвіди варто звернути увагу в українському сегменті освіти.

Міжнародні партнерства мають значення

Реконструкція в Боснії і Герцеговині та Косові розвивалася найшвидше, коли університети увійшли у формально структуровані альянси з європейськими університетами та багатосторонніми донорами. Проекти побратимства та розробки навчальних програм, фінансовані Європейським Союзом, Всесвітньою університетською службою (WUS) та Фондами відкритого суспільства, відновили бібліотеки, лабораторії та студентські послуги протягом трьох-п'яти років після укладення мирних угод⁸⁰. Проте обидва випадки показують, що донорські контракти є найбільш ефективними, коли містять явні положення про академічну свободу та інституційну автономію; там, де таких гарантій не було, нововідновлені кафедри незабаром зіткнулися з політичним втручанням.⁸¹

Посилення міжнародної співпраці та підтримки академічного персоналу

Екстрені стипендії допомагали окремим стипендіатам пережити воєнні роки, але довготривала стабільність викладачів настала лише після того, як міністерства створили надбавки до зарплат і зворотні квитки, які приваблювали вчених, що перебували у вигнанні (наприклад, програма «Академічна лінія життя» в Боснії).⁸² Тому Україні слід поєднати програми для запрошених науковців, такі як MSCA4Ukraine, із гарантією наявності тимчасових/перехідних позицій у національних установах, щоб стримувати відтік мізків. Особлива увага потрібна чоловікам-науковцям, які наразі обмежені заборонами через воєнний стан.

Підтримка переміщених спільнот є вкрай важливою

⁷⁹ Benedek, W. (1997a). International cooperation and support of higher education in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Studies in International Education*, 1(1).

⁸⁰ Temple, P. (2002). *Reform in a fragmented system: Higher education in Bosnia-Herzegovina*. *Higher Education Management and Policy*, 14(2), 87–98.

⁸¹ Benedek, W. (1997a). International cooperation and support of higher education in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Studies in International Education*, 1(1).

⁸² Benedek, W. (1998). Das „Academic Lifeline Programm für Bosnien und Herzegowina“ von WUS Austria. *Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, 38 (Spezialheft).

Обидві країни демонструють, що цільові пакети реінтеграції — звільнення від оплати навчання, визнання кредитів, консультування — є вирішальними для відновлення згуртованих університетських спільнот. У Боснії і Герцеговині стипендіальні та наставницькі програми підвищили післявоєнне повторне зарахування до 86 % до 2003 року;⁸³ у Косово програми обміну викладачами та підготовки відновили результати досліджень кафедри протягом десятиліття.⁸⁴ Україні потрібна порівнянна національна структура для забезпечення рівного доступу для всіх переміщених груп.

Уникати надмірної залежності від зовнішньої допомоги

Фінансування донорів було необхідним під час першого циклу реконструкції, але створювало пастки залежності, коли услід не приходили національні інвестиції. Університети Косова досі покладаються на короткочасні донорські проєкти для досліджень, тоді як багато боснійських реформ зупинилися після закінчення терміну дії грантів ЄС.⁸⁵ Отже, український уряд має поєднувати іноземний капітал зі спеціалізованими бюджетними лініями для інфраструктури та конкурентних грантів.

Стандартизована освітня політика запобігає фрагментації

Кантонна система Боснії і Герцеговини ілюструє, як децентралізація без спільних стандартів породжує регіональну нерівність і дублювання⁸⁶. Косово підтримує надійну систему забезпечення якості, яка гарантує послідовне та суворе впровадження Європейських стандартів і рекомендацій на всіх рівнях вищої освіти. Україна має надати пріоритет уніфікованим правилам акредитації та забезпечення якості, щоб зберегти стабільність оцінки диплома по всій країні. Згідно з дослідженням Інституту вищої освіти⁸⁷, розумно об'єднати мережу вищих навчальних закладів на сталий рівень, який дійсно

⁸³ Kreso, A. P. (2008). The war and post-war impact on the educational system of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3), 353–374.

⁸⁴ Tahirsyzaj, A. (2010). Higher education in Kosovo ... *Interchange*, 41, 171–183.

⁸⁵ ETF. (2000). *Education and training in Kosovo: Post-conflict analysis and support*. European Training Foundation.

⁸⁶ Guthrie, C., et al. (2022). *OECD reviews of evaluation and assessment in education: Bosnia and Herzegovina*. OECD Publishing.

⁸⁷ Kremen', V., Luhovyi, V., Saukh, P., Slyusarenko, O., & Talanova, Zh. (2024). *Merezha derzhavnykh zakladiv vyshchoi osvity Ukraïny: analiz efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti : preprint (analytychni materialy)*. Kyiv: National Academy of Educational Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2024>

вимагає українське суспільство і який українська економіка могла б підтримати. Одним із завдань реалізації цілей Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (Наказ Кабінету Міністрів від 23.02.2022 № 286-р) є модернізація мережі та об'єднання вищих навчальних закладів. Однак у цьому напрямку не було помітного прогресу — з багатьох причин, зокрема через недостатнє розуміння механізмів закриття або об'єднання вищих навчальних закладів.

Уникати паралельних систем освіти в розділених регіонах

Підтримка в Косові окремих структур сербських і албанських університетів призвела до глухого кута в управлінні та обмеження міжспільнотних досліджень.⁸⁸ Україна повинна передбачати подібні ризики в колишніх окупованих територіях і створювати стимули для інституційної реінтеграції в єдиній національній структурі.

Використовувати технології для покращення доступу

Порівняно із Західними Балканами початку 2000-х років, Україна має зрілу цифрову інфраструктуру. Системне впровадження онлайн- та змішаного навчання може допомогти утримувати переміщених студентів у системі освіти та сприяти спільному викладанню з університетами-партнерами за умови належного забезпечення кібербезпеки для захисту від гібридних атак.

Адаптація стратегій до контексту України

Боснія і Герцеговина та Косово є цінними орієнтирами для порівняння, однак значно більший і більш різноманітний сектор вищої освіти України потребуватиме поєднання загальнонаціональних стандартів із регіонально адаптованими планами впровадження. Водночас провідна логіка для всіх цих контекстів є очевидною: відбудова, що інтегрує п'ять вимірів академічної свободи — дослідження, викладання, навчання, поширення знань та інституційну автономію, — забезпечує найбільш стійке відновлення.

⁸⁸ Perritt, H. H. (2009). *The road to independence for Kosovo: A chronicle of the Ahtisaari plan*. Cambridge University Press.

7. Висновки

7.1 Узагальнення результатів дослідження

Спільне дослідження, проведене в рамках проєкту FreeAc, підтверджує серйозний і багатогранний вплив повномасштабного вторгнення Росії на сектор вищої освіти України. На основі даних опитувань, інституційного зворотного зв'язку та порівняльного аналізу дослідження визначає основні виклики, зокрема:

- Знищення інфраструктури, обмеження доступу до аудиторій, лабораторій та обладнання;
- Витіснення студентів і персоналу, послаблення академічної безперервності та інтеграції;
- Призов на військову службу та обмеження мобільності, особливо для студентів і науково-педагогічних працівників чоловічої статі;
- Психологічний стрес, пов'язаний із травмою, невизначеністю та втратами, зумовленими війною;
- Зменшення кількості студентів і фінансовий тиск, що загрожує стійкості інституцій.

Незважаючи на ці виклики, українські університети продемонстрували сильну адаптивність. Багато хто перейшов на дистанційне або гібридне навчання, підтримував міжнародні партнерства та започаткував заходи опіки над персоналом. Проте академічна свобода залишається під тиском, під впливом воєнних обмежень, стримуваної свободи вираження та занепокоєнь щодо цифрової безпеки.

Розділ 6 додає важливу перспективу, спираючись на постконфліктний досвід Боснії і Герцеговини та Косова. Ці випадки показують, що відновлення вищої освіти можливе, але підкреслюють кілька ризиків:

- Фрагментоване управління, як це спостерігається в Боснії і Герцеговині, може блокувати реформи та знижувати якість;
- Реінтеграція переміщених науковців, як це сталося в Косово, вимагає цілеспрямованої політики;
- Надмірна залежність від зовнішньої допомоги може обмежити довгострокову стабільність;
- Чіткі національні рамки є ключовими для забезпечення послідовності та уникнення паралельних систем.

Досвід згаданих країн підкреслює важливість раннього планування, тісної координації та міжнародної підтримки, що відповідає національним пріоритетам. Україна

може скористатися цими знаннями, щоб уникнути відомих пасток і підтримати більш ефективно та інклюзивно відновлення.

7.2 Наслідки для політики та практики

Освітня політика в Україні після війни

Відновлення стійкої та інклюзивної системи вищої освіти в Україні вимагатиме скоординованих національних дій. На основі результатів дослідження рекомендуються такі пріоритети політики:

- Реконструювати академічну інфраструктуру з акцентом на передові регіони та райони, сильно постраждали від конфліктів.
- Створити національні програми реінтеграції для переміщених студентів і персоналу, включаючи прозорі процедури визнання кваліфікацій, кредитів і академічної роботи, виконаної за кордоном.
- Розширити служби психічного здоров'я та психосоціальної підтримки у всіх закладах вищої освіти для вирішення проблем травми, стресу та вигорання.
- Прийняти чітку правову базу для захисту академічної свободи, що відповідає міжнародним стандартам, таким як принципи Ради ООН з прав людини (UNHRC) та рекомендації Ради Європи.

Інвестуйте в цифрову інфраструктуру для забезпечення безперервності освіти в часи кризи та підтримки доступу студентів у віддалених або нестабільних регіонах.

Інституційні практики для захисту та просування академічної свободи

Українські університети відіграють ключову роль у захисті академічної свободи та сприянні інклюзивному відновленню. Рекомендовані інституційні дії передбачають необхідність:

- Впроваджувати внутрішні політики та механізми управління, які підтримують академічну свободу та інституційну автономію.
- Зміцнити міжнародну співпрацю через формальні угоди та довгострокові академічні програми обміну, особливо для переміщених та молодих науковців.

- Посилити заходи з кібербезпеки та захисту даних для протидії спостереженню, кібератакам та інформаційним маніпуляціям.
- Розвивати практики інклюзивної освіти, забезпечуючи рівну підтримку та доступ для маргіналізованих груп, включно зі студентами з інвалідністю, жінками та етнічними меншинами.

7.3 Перспективи подальших досліджень

Це дослідження закладає основу для подальшого вивчення перетину війни, академічної свободи та реформування вищої освіти. Подальші дослідження мають зосередитися на таких аспектах:

- Довгострокові дослідження реінтеграції переміщених академічних працівників і намірів студентів та персоналу щодо повернення.
- Порівняльний аналіз відновлення освіти в постконфліктних контекстах з акцентом на сталий розвиток і рівність.
- Роль цифрової освіти в умовах збройного конфлікту та післяконфліктного відновлення, зокрема її обмеження та потенціал.
- Вплив військової мобілізації на академічні траєкторії, включно з конкретним досвідом призваних науковців і студентів.
- Гендерні виміри академічного переміщення та відновлення, особливо роль жінок у освітньому лідерстві під час криз.

Систематичні, засновані на доказах дослідження будуть необхідними для формування політики, яка не лише вирішує негайні потреби відновлення, а й закладає основу демократичного та стійкого академічного майбутнього в Україні.

8.Список використаних джерел

- Antoniuk, V. P. (2023). The war as a factor of upheavals and transformations in higher education: Experience of Ukraine. In L. Waller & S. K. Waller (Eds.), *Higher education: Reflections from the field* (Vol. 1). IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.109688>
- Artyukhov, A., Barvinok, V., Rehak, R., Matvieieva, Y., & Lyeonov, S. (2023). Dynamics of interest in higher education before and during ongoing war: Google Trends analysis. *Knowledge and Performance Management*, 7(1), 47–63. [https://doi.org/10.21511/kpm.07\(1\).2023.04](https://doi.org/10.21511/kpm.07(1).2023.04)
- Bengtsson, S., & Dryden-Peterson, S. (2017). *Education, conflict, and globalisation*. Taylor & Francis.
- Benedek, W. (1996). Universitäre Bildung in Bosnien und Herzegowina: Bedürfnisse und Grundsätze der Kooperation. *Wiener Blätter zur Friedensforschung*, (89).
- Benedek, W. (1997a). International cooperation and support of higher education in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Studies in International Education*, 1(1).
- Benedek, W. (1997b, October 27–29). Die Tätigkeit des World University Service Austria in Bosnien und Herzegowina. Paper presented at *Kooperation mit Mittel- und Osteuropa – die Rolle nichtstaatlicher Organisationen*, Vienna, Austria.
- Benedek, W. (1998). Das „Academic Lifeline Programm für Bosnien und Herzegowina“ von World University Service (WUS) Austria. *Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, 38 (Spezialheft).
- Benedek, W. (2000). How to achieve European standards in higher education in BiH. *Review on Free Thought*, 27–28 (April–September).
- CIVICA. (2023). *Challenges and needs of Ukrainian universities: Report from the first CIVICA–Ukraine high-level meeting (27–28 March 2023, Warsaw, Poland)*. Polish National Agency for Academic Exchange (NAWA).
- Council of Europe. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)7 on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy*. <https://rm.coe.int/168070f7da>

- ETF. (2000). *Education and training in Kosovo: Post-conflict analysis and support*. European Training Foundation.
- European Court of Human Rights. (2023). *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of expression*. <https://hudoc.echr.coe.int>
- European Parliamentary Research Service. (2024). *Horizon Europe: Protecting academic freedom* (EPRS_STU(2024)757804). [https://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2024/757804/EPRS_STU\(2024\)757804_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2024/757804/EPRS_STU(2024)757804_EN.pdf)
- Fernando, L. (1989). *The Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. *Higher Education Policy*, 2, 49–51. <https://doi.org/10.1057/hep.1989.14>
- Galynska, O., & Bilous, S. (2022). Remote learning during the war: Challenges for higher education in Ukraine. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 1(5), 1–6. <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220105.01>
- Gerards, J. H., & Schattevoet, N. (2024). *The safety of scientific researchers: Data, trends and a typology of threats*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389907>
- Global Coalition to Protect Education from Attack. (2024). *Education under attack 2024*. https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/eua_2024.pdf
- Guthrie, C., & Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *OECD reviews of evaluation and assessment in education: Bosnia and Herzegovina*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a669e5f3-en>
- Ivanenko, N. (2024). Challenges of Ukrainian higher education in times of war. *International Higher Education*, (118, Spring), 35–36. <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/17809>
- Kovács, K. (2024). Academic freedom in Europe: Limitations and judicial remedies. *Global Constitutionalism*, 1–21. <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/academic-freedom-in-europe-limitations-and-judicial-remedies/3D60F6E8DFF5CC16BE431C269AF6BEC9>
- Kremen', V., Luhovyi, V., Saukh, P., Slyusarenko, O., & Talanova, Zh. (2024). *Merezha derzhavnykh zakladiv vyshchoi osvity Ukraïny: analiz efektyvnosti ta konkurentospro-*

mozhnosti : preprint (analitichni materialy). Kyiv: National Academy of Educational Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2024>

- Kreso, A. P. (2008). The war and post-war impact on the educational system of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3), 353–374. <https://doi.org/10.1007/s11159-008-9087-y>
- Nikolaiev, Y., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the higher education sector: Analytical report*. Borys Grinchenko Kyiv University. <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/HigherEd-in-Times-of-War-EN.pdf>
- Oberleitner, G. (2017). Academic freedom as a human right. In *Austrian Commission for UNESCO annual report 2017*. Austrian Commission for UNESCO.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (1999). *General comment No. 13: The right to education (Article 13)*. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-02/ECOSOC_GC13_en.pdf
- Perritt, H. H. (2009). *The road to independence for Kosovo: A chronicle of the Ahtisaari plan*. Cambridge University Press.
- Scholars at Risk Network. (2023). *Free to Think 2023*. <https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2023>
- Solovian, V. (2024, May 10). Foreign students caught in the crosshairs of the Russian-Ukrainian war. *Hybrid Warfare Analytical Group*. <https://uacrisis.org>
- Spannagel, J., Kinzelbach, K., & Saliba, I. (2020). *The Academic Freedom Index and other new indicators relating to academic space* (V-Dem Users Working Paper 26).
- Tahirsyzaj, A. (2010). Higher education in Kosovo: Major changes, reforms, and development trends in the post-conflict period at the University of Prishtina. *Interchange*, 41, 171–183.
- Temple, P. (2002). Reform in a fragmented system: Higher education in Bosnia-Herzegovina. *Higher Education Management and Policy*, 14(2), 87–98.

- The Borgen Project. (2023, January 18). Protecting academic freedom in higher education in Ukraine. <https://borgenproject.org/higher-education-in-ukraine/>
- UNESCO. (1997). *Recommendation concerning the status of higher-education teaching personnel*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113234>
- UNESCO. (2010). *Education and fragility in Bosnia and Herzegovina*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191060>
- UNESCO. (2024). *Ensuring teaching and learning continues in Ukraine*. <https://www.unesco.org/en/education/emergencies/ukraine>
- United Nations Human Rights Council. (2024). *Principles for implementing the right to academic freedom*. <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc56crp2-principles-implementing-right-academic-freedom-working-group>.
- V-Dem Institute. (2024a). *Academic freedom index (AFi)*. <https://v-dem.net>
- V-Dem Institute. (2024b). *Democracy report 2024: Democracy winning and losing at the ballot*. <https://v-dem.net>
- World Bank. (1999). *Emergency education reconstruction project: Bosnia and Herzegovina*. <https://documents.worldbank.org>
- World University Service. (1988). *Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. World University Service.
- WUS Austria. (n.d.). *SHER – Sustainable higher education and research in Kosovo*. https://www.wus-austria.org/18/projects_all
- WUS Austria. (n.d.). *From quality assurance to strategy development, BiH*. https://www.wus-austria.org/18/projects_all
- FreeAc. (2025a). *Baseline study*.
- FreeAc. (2025b). *Teaching gap analysis*.